

Şehristânî'nin Nesh Anlayışı

Recep Arpa*

The *Naskh* Understanding of Shahrastānī

The question of *naskh* is a matter of tafsir method on which there is still much debate in Quranic studies. One of the tafsir scholars who is important in this matter is the author of the famous *al-Milal wa al-nihāl*, Shahrastānī (d. 548/1153). In the tafsir work by Shahrastānī, *Mafātih al-asrār wa masābih al-abrār*, which is not well known in academic circles, the question of *naskh* is given a great deal of space. The concept of *naskh* is used in the meaning of *takmil* rather than *ibtāl* which is the common understanding of the word. Thus it is not perceived as the cancellation or annulment of an existing law by a law that came later, thus removing it from practice, but rather as a gradual process which leads to improvement or perfection by amending or completing an existing law in a better or more useful manner. This paper aims to present the concept of *naskh* in the framework of *Mafātih al-asrār* by Shahrastānī, who, as a historian of religion, approached the concept of *naskh* from the perspective of the continuity of religion, thus presenting a different and unique view in this matter.

Key words: *Naskh*, Shahrastānī, *Mafātih al-asrār*, *takmil*, *al-Milal wa al-nihāl*.

Kur'an ilimlerinde, üzerinde en fazla tartışmanın yapıldığı bir tefsir usulü meselesi olarak güncelliğini koruyan nesh konusu, tefsir usulü eserlerinin yanı sıra hadis, fıkıh usulü ve kelâm eserlerinde de çeşitli vesilelerle ve kimi zaman müstakil bölümler halinde incelenmektedir. Nâsîh ve mensuh konusu müfessirlerin bilmesi gereken konuların başında sayılmış, nâsîh ve mensuhu bilmedikçe Kur'an'ı tefsir etmenin câiz olmadığı söylenmiş;¹ dolayısıyla çoğu müfessir, tefsirlerinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Mu'tezilî âlim Ebû

---

* Doktora öğrencisi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (receparpa@hotmail.com).

1 Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, haz. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr, 2000), II, 700.

Müslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934) Kur'an'ın kendi bünyesinde var olduğu iddia edilen neshe karşı çıkmasının ardından konu daha da tartışılır hale gelmiştir. Tefsir usulünün kadim problemlerinden biri olan nesh meselesinin günümüzde de tartışma konusu olmaya devam etmesi, konunun önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Nesh lügatte izâle etme, tebdil, tahvil, hükümsüz kılma, ilga ve bir yerden başka bir yere nakil gibi mânalara gelmektedir.² Terim olarak “şer’î bir hükümün yine şer’î bir delille yürürlükten kaldırılması” veya “mukaddem tarihli bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nasla değiştirmek” şeklinde tarif edilmiştir.³ İslâm’ın kendinden önceki şeriatları tamamen veya kısmen yürürlükten kaldırdığında hemfikir olan İslâm âlimleri, yukarıda tarif edildiği şekliyle neshin Kur’an’da mevcut olduğunu da ekseriyetle kabul etmişlerdir.⁴ Kur’an’da neshin varlığını kabul eden büyük çoğunluğa karşı, sayıca az da olsa, Kur’an’da neshin mevcudiyetini kabul etmeyenler de vardır. Bunların başında Ebû Müslim el-İsfahânî gelmektedir. İsfahânî neshin bizzat Kur’an’da vâki olmadığını; ancak Kur’an’ın kendinden önceki dinleri nesh etmiş olduğunu söylemiştir.⁵ İsfahânî dışında Ebü’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (ö. 548/1153) ile, çağdaş âlimlerden Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han, Muhammed Eslem Ciracpûri, *Tanrı Buyruğu* adlı mealin yazarı Ömer Rıza Doğrul ve Muhammed Tefvik es-Sıdkî de Kur’an’da neshin varlığını kabul etmeyenler arasında sayılmıştır.⁶ Son zamanlarda Kur’an’da neshin olmadığı yönünde görüş bildirenlerin sayısında artış görülmektedir. Bu görüşte olanlar, nâsîh ve mensuh olduğu belirtilen âyetlerde gerçekte neshin bulunmadığını ortaya koyabilmek için tahsis vb. yollarla âyetleri uzlaştırma yoluna gitmişler; ancak birçok yerde mâkul yaklaşımlar ortaya koysalar da, zorlama tevillere başvurdukları da olmuştur.⁷

2 İbn Hazm, *Fi Ma’rifeti’n-nâsîh ve’l-mensûh*, *Tefsîrül-Celâleyn* hâmişinde (İstanbul: Çağrı Yayınları, t.y.), s. 221; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’an*, haz. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Kahire: Mektebetü dâri’t-türâs, 1404/1983), II, 29; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ulûmi’l-Kur’an*, haz. Fevâz Ahmed Zemerli (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1415/1995), II, 137.

3 Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta’rîfât* (İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1327/1909), s. 163; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, II, 176.

4 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 124.

5 Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, II, 207; Mustafa Öztürk, *Kur’an’ın Mu’tezili Yorumu: Ebu Müslim el-İsfahani Örneği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), s. 150-66. İsfahânî'nin aslında Kur’an’da neshi reddetmediğini, başkalarının nesh dediği şeyi onun tahsisle ifade ettiğini, dolayısıyla ortada adlandırmadan başka bir farklılığın bulunmadığını öne sürenlerin olduğu da ifade edilmiştir. Bk. Lütfullah Cebeci, “İsfahânî, Ebû Müslim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 509.

6 Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2003), s. 161.

7 Bk. Abdurrahman Çetin, “Nesh”, *DİA*, XXXII, 580.

Nesh ile ilgili birçok konuda olduğu gibi, Kur'an'daki mensuh âyetlerin sayısı da âlimler arasında ihtilâflıdır. Kur'an'da neshin varlığını kabul edenlere göre mensuh âyetlerin sayısı beş ilâ beş yüz arasında değişmektedir.⁸ İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) gibi âlimlerin öncülüğünde neshin tahsis, takyid, mübhemi beyan, mücmeli tafsil gibi terimlerden farkı ortaya konulmaya ve nesh alanına girmeyen diğer nesh iddiaları ayıklanmaya başlandıktan sonra mensuh kabul edilen âyetlerin sayısı azalmıştır.⁹ Süyûtî (ö. 911/1505) bazı ulemânın mensuh âyetlerin sayısını çoğalttığını; ancak hakikatte bunların çok az olduğunu, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî gibi muhakkik âlimlerin bu konuları vuzuha kavuşturduğunu söylemektedir.¹⁰ Süyûtî, Kur'an'daki mensuh âyetlerin sayısını bazı ihtilâflarla birlikte yirmiye kadar indirmekte ve bundan başka mensuh âyetin bulunduğunu iddia etmenin doğru olmadığını söylemektedir.¹¹ Subhî es-Sâlih (ö. 1986) mensuh âyetlerin sayısının ondan fazla olamayacağını söylerken¹² Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de (ö. 1176/1762) bu sayıyı beşe kadar indirmektedir.¹³

Kaynaklarda önceki âlimler arasında, genellikle İsfahânî dışında, Kur'an'da neshin varlığını kabul etmeyen başka bir isme yer verilmemektedir. Bununla birlikte Muhsin Demirci, Hasan Ahmad'ın "Nesh Teorisi" adlı makalesine atıfta bulunarak Kur'an'da neshin varlığını kabul etmeyenler arasında Şehristânî'nin ismini de zikretmektedir.¹⁴ Ancak Demirci'nin atıfta bulunduğu Hasan Ahmad, mezkûr makalesinde Şehristânî'nin Kur'an'da neshin varlığını kabul etmediğine dair bir iddiada bulunmamakta, Şehristânî'nin Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın kendinden önceki şeriatları neshedip yürürlükten kaldırdığına inandığını ve Kur'an'da neshin varlığını kabul etme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Bu durumda konunun orijinal kaynaklar çerçevesinde ele alınmasının meseleyi vuzuha kavuşturacağı kanaatindeyiz.

8 Mensuh âyetlerin sayılarıyla ilgili bk. Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-kebir fi usûli't-tefsîr*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), s. 35.

9 Çetin, "Nesh", s. 580.

10 Süyûtî, *el-İtkân*, II, 706.

11 Süyûtî, *el-İtkân*, II, 712.

12 Subhî es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, çev. M. Said Şimşek (Konya: Hibaş Yayınları, t.y.), s. 216.

13 Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-kebir*, s. 49.

14 Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 161.

15 Hasan Ahmad, "Nesh Teorisi", çev. Mehmet Paçacı, *İslâmî Araştırmalar*, 3 (1987): 109.

Mefâtihu'l-esrâr ve Şehristânî'nin Nesh Anlayışı

Ebül-Feth Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî'nin,¹⁶ *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr*¹⁷ adlı tefsiri, Kur'an ilimlerine dair kısa bir "Önsöz", on iki bölümlük bir mukaddime ve ilk iki sûrenin (Fâtiha ve Bakara) tefsirinden oluşan bir eserdir. Münderecatında çok ilginç ve bir o kadar da tartışmalı bilgi, görüş ve değerlendirmenin yer aldığı, tefsire giriş mahiyetindeki on iki fasıldan oluşan bu önemli "Mukaddime"de, tefsir usulü, Kur'an tarihi ve Kur'an ilimlerine dair birçok konuya yer verilmektedir.¹⁸ Muhtemelen 540/1145 yılında kaleme alınan eserin bilinen tek yazma nüshası Tahran'daki

16 Hayatı hakkında bk. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-kebir* (Bağdat: Matbaatü'l-irşâd, 1395/1975), s. 227-28; *el-Müntehab min Mu'cemi şüyühî'l-imâm el-hâfîz Ebi Sa'd Abdilkerîm İbn Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî et-Temîmî*, haz. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyad: Câmîiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1417/1996), I, 1503; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemi'l-büldân*, haz. Ferid Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1410/1990), III, 427-28; Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-kübrâ*, haz. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1383-96/1964-76), VI, 128; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, haz. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.), IV, 273-75.

17 Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Recep Arpa, "Şehristânî'nin Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr Adlı Tefsirinde Kişisel Mushaflar ve Sûre Tertipleri", *Tarihten Günümüze Mushaf-ı Şerif Sempozyumu* (İstanbul: Kur'an ve Tefsir Akademisi, 20-22 Aralık 2013) (tebliğ kitapçığı), s. 130-35; Mustafa Öztürk, "Mefâtihu'l-esrâr Adlı Kur'an Tefsiri Bağlamında Ebül-Feth eş-Şehristânî'nin Mezhebi Kimliği Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2012): 15-20.

18 Şehristânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklarda Şehristânî'ye ait *Mefâtihu'l-esrâr* adlı bu tefsirden söz edilmemiş olması, eserin Şehristânî'ye aidiyeti noktasında bazı kuşkulara yol açmıştır. Zira genel kabule göre fıkhîta Şâfiî, itikatta Eş'arî mezhebine mensup olan ve bu yönü eserlerine de yansıyan Şehristânî'nin, diğer eserlerinin aksine bu eserinde Şii/İmâmî veya İsmâilî sayılabilecek bazı görüşler serdetmesi ve Kur'an'ın tahrif edildiği iddiasını olumlayan bazı ifadeler yer vermesi bu kuşkuyu daha da arttırmıştır. Bununla beraber Ali b. Zeyd el-Beyhâkî gibi muasırlarının Şehristânî'nin bir tefsir yazdığını söylemesi (bk. *Tetimmetü sıvânî'l-hikme*, thk. Refik el-Acem [Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1994, s. 120]), *Mefâtihu'l-esrâr*'da *el-Milel ve'n-nihal*, *Târîhu'l-hukemâ* ve *el-Uyûn ve'l-enhâr* gibi diğer eserlerine atıfta bulunulması, bu tefsir ile *el-Milel ve'n-nihal* ve diğer eserleri arasında yöntem ve üslup benzerliğinin olması, diğer eserlerinde de zikredilen bazı görüş ve meselelerin birbiriyle uyumlu yönlerinin bulunması gibi sebeplerden dolayı eserin Şehristânî'ye aidiyeti (ihtiyai payıyla birlikte) kesin gibidir. Eser öteden beri Şehristânî'nin itikadî kimliği üzerinde var olan şüphelerin yeniden gündeme gelmesine sebep olmuş ve hakkındaki Şii ve İsmâilî olduğu yönündeki iddiaların sebepsiz yere ortaya atılmadığını âdeta bu eseriyle ispatlamıştır. Şehristânî'nin mezhebi kimliği etrafında oluşan bazı şüphelerle ilgili olarak bk. Muhammed b. Nâsır b. Sâlih es-Suheybânî, *Mencehü's-Şehristânî fi kitâbihî'l-Milel ve'n-nihal* (Riyad: Dârü'l-vatan, t.y.), s. 90-91; Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebi Kimliği üzerine Bir İnceleme", s. 7-12; Arpa, "Şehristânî'nin Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr Adlı Tefsirinde Kişisel Mushaflar", s. 130-35.

Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'ndedir (nr. 8086/B78, 434 vr.).¹⁹ Eser Muhammed Ali Âzerşeb tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 2008).

Şehristânî nesh ile ilgili görüşlerine tefsirinin on iki bölümden oluşan “Mukaddime”sinin neshe dair olan dokuzuncu bölümünde ve Bakara sûresi 106. âyetin tefsirinde geniş yer vermekte, yeri geldikçe mensuh olduğu iddia edilen âyetlerin tefsirinde de nesh ile ilgili görüşlerini aktarmaktadır. Bununla birlikte *el-Milel ve'n-nihal*,²⁰ *Nihâyetü'l-ikdâm* ve *el-Halk ve'l-emr*²¹ adlı eserlerinde de tefsirindekine benzer cümlelerle muhtasar bir şekilde nesh konusuna değinmektedir.

Şehristânî konuya neshin üç farklı tanımına yer vererek başlamaktadır. Buna göre nesh, “sabit bir hükmün kaldırılması” (ref‘u'l-hükmi's-sâbit),

19 Bu yazma ilk olarak Abdülhüseyin Hâirî'nin önsözü ve Perviz Ezkâî'nin indeksiyle faksimile olarak neşredilmiş (Tahran: Merkez-i İntişâr-ı Nüsah-ı Hattî, 1989), daha sonra “Mukaddime” ve Fâtiha sûresini muhtevî bölüm Muhammed Ali Âzerşeb tarafından tahkik edilerek tek cilt halinde yayımlanmış (Tahran: İhyâ-i Kitâb, 1997) ve bu baskı Toby Mayer tarafından *Keys to the Arcana: Shahrastânî's Esoteric Commentary on the Qur'an* ismiyle İngilizce'ye çevrilmiş ve orijinal Arapça metniyle birlikte Londra'daki İsmâilî Araştırmalar Enstitüsü'nün (The Institute of Ismaili Studies) katkılarıyla neşredilmiştir (Oxford / New York: Oxford University Press, 2009).

20 *el-Milel*'de şöyle demektedir: “İşin ilginç tarafı kendi inancını tasdik eden, hatta onu ikmal ve terakki ettiren birini yalanlamak nasıl olabilir? Nesh, asıl itibarıyla geçersiz kılma değil, ikmal etme anlamındadır. Tevrat'ta hem genel, hem de özel hükümler mevcuttur. Bunların birçoğu şahıslar ve zamanlarla kayıtlıdır. Söz konusu zamanlar geçtiğinde o hükümler de kalmayacaktır. Bunu fikir değiştirme (bedâ) ve geçersiz kılma olarak görmek nasıl mümkün değilse, burada da aynı durum geçerlidir. Sebt (cumartesi) gününe gelince, Yahudiler eğer Sebt günüyle ilgili emirler niçin gelmiştir, hangi şahıslara bağlı olarak gelmiştir, hangi hallerin karşılığı olarak vazedilmiştir, hangi zamanla sınırlıdır, bunların cevaplarını anlamış olsalardı son şeriatın hak olduğunu ve Sebt gününün kutsallığını geçersiz kılmayıp ikrar ettiğini bilirlerdi. Sebt yasaklarını çiğneyenler kendileridir. Bu sebeple de maymunlara çevrilmişlerdir.” Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, haz. Emîr Ali Mühennâ – Ali Hasan Fâûr (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1414/1993), I, 254; *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, haz. Alfred Guillaume (London: Oxford University Press, 1934), s. 499-503.

21 “Tabiatta halden hale ve kademe kademe bir değişim ve dönüşüm vardır. Her değişim ve dönüşümde de mükemmelleşme vardır. Şeriatı da bir devirden bir devire ve bir hükümden bir hükme nesh vardır. Ve her neshte de kemal/mükemmelleşme/olgunlaşma vardır. Sakın ha ahkâmın neshini 'ibdal' olarak tâbir etme! Onu 'kemal' olarak tâbir et. Şayet nutfе ilga/ibdal edilseydi alaka nereye yerleşirdi. Şayet isim iptal olsaydı mâna nereye yerleşirdi. Bütün şeriatlar (şerâi') için bir başlangıç (mebde) ve bir de kemal vardır. Mebde (başlangıç şeriatı) sahibinin bir sınırı, kemal (son şeriat) sahibinin bir sınırı vardır. Hatta her şeriatın içinde de mebde ve kemal sınırı vardır. Bu şeriatı da (İslâm) 'Lâ ilâhe illallah' dinin özü/menşei (sülâletün), ibadet ve muâmelât dinin bedeni, ilimler ve hakikatler ise dinin ruhudur.” Bk. Şehristânî, *Meclis fi'l-halk ve'l-emr, Mefâtihu'l-esrâr*'ın ekinde, çev. Muhammed Ali Âzerşeb (Tahran: Merkezü'l-buhûs ve'd-dirâsât li't-türâsi'l-mahtût-Mîrâs-ı Mektûb, 2008), II, 1069.

“hükmün müddetinin sona ermesi” (intihâü müddeti'l-hükm) ve “hükümlerin maksatları sona erdiğinde ve amacına ulaştığında, maksatları ilkinden daha kâmil ve daha şerefli diğer hükümlerle mükemmelleşme, olgunlaşma/kemalere ve tamamlanma süreci”dir (tekmil).²² Şehristânî, neshin klasik anlayışta en çok kabul gören ilk iki tanımını devre dışı bırakıp nesh tartışmalarında fazla yer verilmeyen üçüncü tanımını üzerinde yoğunlaşmakta ve aşağıda görüldüğü üzere kendi nesh anlayışını bu tanım üzerine oturtmaktadır:

Şeriatlar Hz. Âdem’le başlamıştır ve bir başka başlangıç (en-neş’etü’l-uhârâ) olan kıyametle sona erecektir. Her şeriat kendinden öncekini neshedici- dir, yani kendinden sonra gelip onu tamamlayacak yeni bir şeriat gelinceye kadar her şeriat bir öncekini tamamlayıcı ve mükemmelleştiricidir (mükemmile). Zira Allah Teâlâ “Herhangi bir âyetin hükmünü nesheder veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz”²³ buyurmuştur. Buradaki inceliği iyi anla! Sakın ha herhangi bir şeriatın başka bir şeriat tarafından iptal edildiğini, ya da hükümlerinin kaldırıldığını ve onun yerine başka bir şeriat konulduğunu zannetme!²⁴

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Şehristânî’ye göre nesh, var olan bir şeriatın yürürlükten kaldırılması, iptal veya ilga edilmesi değil, aksine var olan bir şeriatın daha iyisi ve faydalısıyla tebdil ve tekmil edilmesidir. Bu şekilde Şehristânî, Bakara 106. âyette geçen “âyet” lafzını, “Kur’an âyetleri” mânasını değil, diğer muhtemel mânalarından biri olan “önceki kitaplar/şeriatlar” mânasını göz önüne alarak değerlendirmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Şehristânî şeriatların bazısının bazısını neshetmesini sonradan gelen şeriatın (nâsîh) önceki şeriatı (mensuh) daha mükemmele, tadrîcî olarak zayıftan güçlüye ve alçaktan yükseğe doğru çıkarması olarak anlamaktadır. Ona göre şeriatlar tadrîcî olarak bir mükemmelleşmeye gitmeyip başlangıçta olduğu gibi tek bir hal üzere kalmış olsalardı bu durumda ruhlar/nefisler ve akıllar da gelişme göstermez, tek bir hal üzere kalırlardı. Nitekim Bakara 106. âyette de bu husus dile getirilmiştir. Şehristânî’nin nazarında tekmil etme/daha mükemmele ulaştırma anlamında neshedilen hiçbir şeriat yoktur ki kendisinden sonra gelen şeriat dünyada fayda ve uygulanabilirlik açısından daha iyi, âhirette de sevap ve mükâfat açısından daha fazla olmasın. Şehristânî bu şekilde ilgili âyetin ilk kısmını

22 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr ve mesâbihu’l-ibrâr*, haz. Muhammed Ali Âzerşeb (Tahran: Merkezü’l-buhûs ve’d-dirâsât li’t-türâsi’l-mahtût-Mîrâs-ı Mektûb, 2008), I, 52.

23 el-Bakara 2/106.

24 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, I, 52.

(“Onun yerine daha hayırlısını [getiririz]”) öne çıkarmakta, ikinci kısmını ise (“veya onun benzerini getiririz”) göz ardı etmektedir.

Şehristânî bu tarz neshi insanın yaratılışındaki ceninin geçirdiği yedi aşamalı sürece benzetmektedir. Bu tıpkı “nutfe”nin kendi işlevini tamamlayıp “alaka” olması, “alaka”nın da kendi işlevini tamamlayıp “mudga”ya dönüşmesi gibidir ki bu süreç başka bir yaratma (halk âhar) olan cenin haline –yedinci aşamaya– kadar böylece devam etmektedir. Şayet bu yaratılış hadisesinde ilk aşama olan “nutfe” ilga edilir ve kaldırılırsa ikinci ve üçüncü mertebeye olan “alaka” ve “mudga” mertebesine ulaşamaz ve o aşamada son bulur. O aşama kendi zâtını tamamlamakla birlikte (ma‘a istifâi zâtihâ), kendinden sonra gelecek olan aşamaya bir zemin oluşturamadığı ve bir başka mükemmellik formuna ulaşamadığı için bir bütün olan bu süreç tamamlanmadan ve mükemmelliğe kavuşmadan sona erecektir. Bu süreç, ancak yedi aşamanın da başarılı bir şekilde tamamlanması durumunda kemale erecek, tamam olacaktır.²⁵

Şehristânî'ye göre yaratılış hadisesindeki bu durum, şeriatlar için de geçerlidir. Şeriatlar Hz. Âdem'le başlamış ve Hz. Muhammed'le sona ermiştir. Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'le sona eren şeriatların hepsini bir bütün olarak düşündüğümüzde her peygamberin şeriatı bu bütünün birer parçası olmaktadır. Dolayısıyla bu şeriatların her biri diğerini ilga etmemekte, bilakis tamamlamaktadır. Bütünün parçaları ancak bu şekilde tamamlanmaktadır. Nitekim Şehristânî'ye göre “İşte bugün dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım”²⁶ âyetiyle ifade edilmek istenen de budur. Ceninin yaratılışında olduğu gibi sonradan gelen şeriat, önceki şeriatı neshedip hükümlerini kaldırdığında Hz. Âdem'den beri devam edegelen şeriat ikinci ve üçüncü aşamaya ulaşamaz. Bu durumda her şeriat kendi görevini tamamlayıp kendi mükemmellik sınırına ulaşmakla birlikte, kendinden sonra gelecek olan şeriata bir zemin oluşturmadan ve bütünü tamamlamadan sona erecektir.²⁷

Şehristânî, Tevrat'ta “Allah Teâlâ Tûrisînâ'dan geldi, Sâ'îr'de zuhur etti ve Fârân'da alenî olarak bilindi” şeklinde bir haberin vârid olduğunu,²⁸ buradaki Sâ'îr'in (Seir), Hz. İsrâ'nın zuhur ettiği Kudüs dağları, Fârân'ın ise Allah Resûlü'nün zuhur ettiği Mekke dağları olduğunu, vahyin ilâhî sırlarının üç mertebeye üzere olduğu ve bunların da başlangıç (mebde), orta (vasat) ve son (kemal) olduğunu söylemektedir. Tûrisînâ'dan gelme fiilinin başlangıca,

25 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 52.

26 el-Mâide 5/3.

27 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 52-53.

28 Bk. Tesniye 33:2.

Sâ'ir'de zuhur etme fiilinin vasata ve Fârân'da alenî olarak bilinmenin de kemal haline benzetildiğini ifade eden Şehristânî, Tevrat'ın şeriat güneşinin doğuşunu temsil ettiğini; çünkü Tûrisinâ'dan gelişte kendini gösterdiğini, güneşin yükselişinin Sâ'ir'de zuhuru temsil ettiğini, kemal halinin ise Fârân dağı üzerinde alenî olarak bilinme şeklinde kendini gösterdiğini söylemektedir. Ona göre Tevrat'ta geçen yukarıdaki ifadelerde İsa Mesih ve Allah Resûlü'nün nübüvvetlerinin tasdiki söz konusudur. Üç kutsal kitap da tek bir şeriatın üç farklı zamanda ortaya çıkan değişik veçhelerinin tezahürüdür. Tevrat, şeriat güneşinin doğuşunu (tulûf/mebde), İncil yükselişini (zuhur/vasat), Kur'an ise batışını (gurûb/kemal) yani şeriatın tamam oluşunu temsil etmektedir.²⁹

Şehristânî sonradan gelen şeriatın önceki şeriatı iptal ve ilga etmediğini, aksine tasdik ettiğini teyit maksadıyla Hz. İsa'nın İncil'de yer alan "Ben, Tevrat'ı geçersiz kılmak için değil, onu ikmal etmek için geldim. Tevrat sahibi cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş; yaralarda da kisası emretmiştir. Ben ise şöyle derim: Bir kardeşin sağ yanağına vurduğunda solunu çevir"³⁰ şeklindeki ifadelerine yer vermiştir. Son şeriatın (Kur'an) her iki hükmü de ihtiva ettiğini, nitekim kisasla ilgili olarak "Öldürülenler hakkında kisas size farz kılındı",³¹ affedip bağışlama hakkında ise "Bağışlamanız takvâya daha yakındır" buyrulduğunu³² ifade eden Şehristânî, Tevrat zâhir ve genel hükümler içerirken İncil'in bâtinî ve özel hükümler içerdiğini, Kur'an'da ise her iki türden de hükümlerin mevcut olduğunu belirtmektedir. Nitekim "Kisasta sizin için hayat vardır"³³ âyeti zâhiri temsil ederken, "Bağışlamanız takvâya daha yakındır"³⁴ ve "Bağışlamayı seç ve mârufu emret, câhillerden yüz çevir"³⁵ âyetleri ise bâtinî temsil etmektedir.³⁶

Şehristânî, Kur'an'ın önceki şeriatları iptal değil, tasdik ettiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Kendi inancını tasdik eden, hatta onu ikmal ve terakki ettiren birini yalanlamak nasıl mümkün olabilir? Nesh, asıl itibarıyla iptal değil ikmal (tekmil) anlamındadır. Tevrat'ta hem genel, hem de özel hükümler mevcuttur. Bunların bir çoğu şahıslar ve zamanlarla kayıtlıdır. Söz konusu

29 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 254.

30 Krş. Matta 5:17, 38-39.

31 el-Bakara 2/178.

32 el-Bakara 2/237.

33 el-Bakara 2/179.

34 el-Bakara 2/237.

35 el-A'râf 7/199.

36 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 254.

zamanlar geçtiğinde o hükümler de kalmayacaktır. Bunu bedâ ve iptal olarak görmek nasıl mümkün değilse, aynı durum burada da geçerlidir. Örneğin Yahudiler eğer Sebt (cumartesi) günüyle ilgili emirlerin niçin geldiğinin, hangi şahıslara bağlı olarak geldiğinin, hangi hallerin karşılığı olarak vazedildiğinin, hangi zamanla sınırlı olduğunun cevaplarını anlamış olsalardı son şeriatın hak olduğunu ve Sebt gününün kutsallığını geçersiz kılmayıp ikrar ettiğini bilirlerdi.³⁷

Toby Mayer tarafından vurgulandığı üzere, Şehristânî bu anlayışla hiçbir şekilde İslâm'ın önceki şeriatlara olan üstünlüğünü tartışma konusu yapmamaktadır, aksine "İslâm'ın son ve en şerefli şeriat olduğuna inandığını belirtmektedir. Ancak bu iddia aynı zamanda önceki şeriatların ve onlara ait hukukların özlerinde değersiz olduğu değil, bilakis onların etkisinin bir düzeyde İslâm içinde devam ettiği anlamına gelmektedir."³⁸

Şehristânî'ye göre İslâm, şeriatların sonuncusu ve en şerefli, Hz. Muhammed nebilerin sonuncusu ve peygamberlerin efendisi ve zamanı da âhir zamandır. "Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm'a razı oldum"³⁹ âyetinde açıklandığı üzere, dinler ve şeriatlar onun dini ve şeriatıyla, Allah'ın nimeti ise onun nübüvveti ve risâletiyle tamamlanmıştır.⁴⁰

Şehristânî'nin üzerinde durduğu ve ısrarla vurguladığı husus, neshin bir iptal ve ilga olmayıp gelişerek değişimin yaşandığı, hep daha ileriye ve daha mükemmele giden tederîcî bir süreç olduğudur. O vahyi/dini Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar kesintisiz bir şekilde devam eden, hep daha iyiye ve daha mükemmele doğru ilerleyen bir süreç olarak görmektedir. Kitaplar ve şeriatlar ise sonra gelenin (nâsîh) öncekini (mensuh) yok saymadığı ve hükümsüz bırakmadığı, sonradan gelenin öncekinden her yönüyle daha ileride olduğu, kendinden öncekini tasdik eden hatta onu ikmal ve terakki ettiren bu sürecin birer parçasıdır. Bu süreç, sonra gelenin önce gelenden daha dayanıklı ve işlev bakımından daha faydalı olduğu halkalardan müteşekkil bir zincir gibidir. Her bir şeriat da bu şeriatlar zincirinin birbirinden ayrılmayan birer halkasıdır. Nasıl ki ilk halkayı ortadan kaldırıp yok saydığımızda ikinci halkayı ve sonraki halkaları geçirebileceğimiz bir yer bulamazsak, aynı şekilde kendinden önceki şeriatların (kitapların) hükümlerini geçersiz sayan bir şeriat

37 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 255.

38 Bk. Toby Mayer, "Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme", *Milel ve Nihal*, 5/1 (2008): 118.

39 el-Mâide 5/3.

40 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 508.

da mükemmellik formuna ulaşacağı bir zemin bulamayacaktır. Öncesini yok sayan böyle bir anlayış âdeti bindiği dalı kesmek demektir.

Şehristânî'nin buraya kadar olan açıklamalarının ardından konunun daha da vuzuha kavuşması için şu soruları sormak mümkündür: Şehristânî'nin Kur'an'ın önceki şeriatları/kitapları neshedip hükümsüz kılması noktasındaki ve Kur'an'ın bizzat kendi bünyesinde gerçekleştiği iddia edilen nesh türü hakkındaki düşüncesi nedir? Önceki kitaplarda var olan bir hükümle veya Kur'an'da mensuh olduğu iddia edilen âyetlerle amel edilebilir mi? Şüphesiz Şehristânî'nin nesh ile ilgili ifadeleri bu sorulara "evet" veya "hayır" noktasında kesin hüküm vermeye yetecek kadar açık değildir ve bunda Şehristânî'nin nesh konusunu teorik bir düzlemde tartışıyor olmasının payı büyüktür. Bu suallere verilecek cevap Şehristânî'nin neshi kabul edip etmemesinden ziyade nesh kavramına yüklenen anlama göre değişiklik arz edecektir. Şöyle ki: Yukarıda da ifade edildiği üzere, Şehristânî'nin nazarında nesh bir hükmün daha iyisi ve daha faydalısıyla değiştirilip ikmal edilmesi, istikrara kavuşturulması ve kemale erdirilmesi demektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Şehristânî'nin açıklamalarından tekâmül ve mükemmelleşme anlamında bir tebdile ve neshe taraftar olduğu kabul edilebilirse de, usulcülerin anladığı mânada önceki şeriatların ve hükümlerin yürürlükten kaldırılması (ref') şeklindeki iptal ve ilga anlamında bir neshi kabul etmediği gayet açıktır. O, Kur'an'ın önceki şeriatları nesh etmediğini, aksine ikmal ettiğini⁴¹ söylerken bu ikmalin hangi konularda olduğuna dair net bir ayırım yapmamakta, "nesh" lafzını ref'/ilga mânasında değil, neshin diğer anlamlarından biri olan değişimi (tebdil) de bünyesinde barındıran ikmal mânasında kullanmaktadır.

41 Kur'an'ın geçmiş kitaplardaki imanla ilgili meseleleri nesh değil, ikmal ettiğine dair benzer görüşler Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Bediüzzaman Said Nursi'nin eserlerinde de görülmektedir. Yazır'a göre Kur'an "Tevrat ve diğer geçmiş kitapları tasdik eder, bununla birlikte Kur'an onlardaki bazı ahkâmı da neshederek her zaman tatbik edilecek mükemmel bir şeriat-i semhâ getirmiştir. İmanî konularda ise nesh yoktur. Bu sebeple Kur'an imanî meselelerde tamamlayıcı rol oynamaktadır. Yazır'ın ifadesiyle, Kur'an geçmiş kitaplardaki imanla ilgili meseleleri nesh değil, ikmal eder. Bu da İslâm'ın bir taraftan umumiliğini, diğer taraftan diğer dinlere saygısını göstermekte ve farklı din mensuplarının Müslümanlar arasında rahat bir şekilde barınabileceklerine işaret etmektedir." Said Nursi ise bu hususu "iki anahtar tabir" kullanarak izah etmektedir ki bu tabirler "meylül-istikmal" ve "meylüt-terakki"dir. "Ona göre, âlemin yaratılışı tekâmül kanununa tabidir. Bu âlemin en güzide meyvesi insan olduğu için, aynı kanunlara insan da tabidir... insanda mükemmelliği yakalamayı hedefleyen bir meylüt-terakki vardır. İnsanlığın ortak mirası olan bilgi birikimi, her fikrin başka bir fikir arkasından gelerek birbirine katılması, bu katılmanın sonucu olarak da giderek zenginleşmesi sayesinde bu meylil büyür ve gelişir. Tedricî tecrübelerin katkısıyla giderek mükemmelliğe doğru yükselen bu meylil hareketi, zamanın değişmesiyle ahvalin de değişeceğini göstermektedir." Bk. İsmail Albayrak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Bediüzzaman Said Nursi'nin Nesh Konusuna Yaklaşımı", *Yeni Ümit*, 16/64 (2004): 38, 40.

Gerçi âyetleri “kavlî âyetler” ve “fiilî âyetler” şeklinde ikili bir ayrıma tâbi tuttuğu yerde “kavlî âyetler”in, bir hükmün kaldırılıp yerine başka bir hükmün konulması şeklinde neshin cereyan ettiği âyetler olduğunu söylemekte⁴² ve klasik nesh anlayışını olumlar görünen ifadeler serdetmekteyse de onun bu ifadelerinden kesin bir neticeye varmak mümkün görünmemektedir.

Nitekim bu sebeple olsa gerek, araştırmacılar Şehristânî'nin neshi kabul edip etmediği hususunda farklı görüşlere sahiptir. Örneğin Hasan Ahmad “Nesh Teorisi” başlıklı makalesinde Şehristânî'nin nesh meselesi üzerinde uzunca durduğunu ve onu akılcı ilkeler üzerine oturttuğunu ifade ettikten sonra Şehristânî'nin *Nihâyetül-ikdâm*⁴³ adlı eserinden, onun nesh ile ilgili görüşünü ele alan bir pasaja yer vermektedir. Şehristânî'nin nesh teorisini daha geniş anlamda ele aldığını ve önceki şeriatların İslâm tarafından nesh edildiği gerçeğini vurguladığını, Şehristânî'nin neshin yeni bir şey olmadığını ve İslâm'la zirveye çıkan hukuk gelişiminin devamlı bir süreci olduğunu kabul ettiğini belirtmektedir. Ahmad, Şehristânî'nin Kur'an'da neshin varlığı konusunda açık olmadığını, bununla birlikte “Onun önceki hukukların İslâm tarafından nesh edilmesini Kur'an'da neshin bulunduğunu ispat için bir örnek olarak getirmiş olabileceğini tahmin ediyoruz” diyerek Şehristânî'nin Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın kendinden önceki şeriatları neshedip yürürlükten kaldırdığına inandığını ve Kur'an'da neshin varlığını kabul etme eğiliminde olduğunu ifade ederken,⁴⁴ Toby Mayer, Şehristânî'nin aslında neshi –diğer şeriatların neshi de dahil olmak üzere– geleneksel anlamıyla olumlamadığını iddia etmekte,⁴⁵ Mustafa Öztürk ise Şehristânî'nin klasik nesh teorisini reddettiğini kabul etmektedir.⁴⁶

Öncelikle ifade edelim ki Şehristânî neshin yeni bir şey olmadığını ve İslâm'la zirveye çıkan hukuk gelişiminin devam edegelen bir süreci olduğunu kabul etmekle birlikte, Hasan Ahmad'in iddia ettiği gibi Kur'an'ın önceki kitapları neshedip onları hükümsüz bıraktığı görüşüne katılmamaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ona göre Kur'an kendinden önceki semavî kitapları ve şeriatları ilga ve iptal edip hükümlerini ortadan kaldırmak için değil, aksine kendinden önceki kitapları tasdik ederek onların hükümlerini

42 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 508.

43 Kanaatimizce Hasan Ahmad'i Şehristânî'nin neshi kabul etme eğiliminde olduğu düşüncesine götüren başlıca sebep Şehristânî'nin, *Nihâyetül-ikdâm*'da nesh ile ilgili muğlak ifadeler kullanmış olmasıdır. Tefsirinde ise aksine nesh ile ilgili düşüncelerini daha sarıh bir şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla Hasan Ahmad, tefsiri görmediği için *Nihâyetül-ikdâm*'da geçen ifadelerle göre bu yargıda bulunmuştur.

44 Ahmad, “Nesh Teorisi”, s. 109.

45 Mayer, “Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları”, s. 119.

46 Öztürk, “Şehristânî'nin Mezhebi Kimliği Üzerine Bir İnceleme”, s. 24.

yerleştirmek ve daha mükemmel bir şekle ulaştırmak için gönderilmiştir. Nitekim “Biz sana onların ellerindeki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu bu kitabı indirdik”⁴⁷ ve “...Sana vahyettiğimiz bu kitap daha önceki kitapları tasdik eden ve gerçeğin ta kendisi olan bir kitaptır”⁴⁸ mealindeki âyetler de bu gerçeği ifade etmektedir. Şehristânî’ye göre şeriatlar birbirini nesh ettiği/ ikmal ettiği gibi, bir şeriatın içinde de bazı hükümler bazılarını nesh eder, yani ikmal eder. Zira bu durum sadece Kur’an ve Hz. Muhammed’in şeriatı için geçerli olmayıp ilk şeriat sahibi olan Hz. Âdem’den beri cereyan etmiş olan bir durumdur. Zira her peygamber kendisinden önceki peygamberi tasdik etmiş ve kendisinden sonra gelecek olanı da müjdelemiştir.⁴⁹

Bildiğimiz kadarıyla nesh ile ilgili görüş ortaya koyan âlimlerin tümü Kur’an’ın kendisinden önceki semavî kitapları ve şeriatları tamamen veya kısmen yürürlükten kaldırdığı konusunda hemfikirdirler. Belki de bunun tek istisnası Şehristânî’dir.⁵⁰ O, bu yönüyle neshi kabul etmemekle meşhur olan İsfahânî’den de ileri bir noktadadır. Zira İsfahânî, her ne kadar neshin Kur’an’da vuku bulduğunu kabul etmese de, neshin aklen câiz olduğunu ve Kur’an’ın eski semavî kitapları neshedip hükümsüz bıraktığını kabul etmiştir.⁵¹

47 el-Mâide 5/48.

48 Fâtır 35/31.

49 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, I, 508.

50 Günümüz çağdaş müfessir ve araştırmacılarından bazıları da Kur’an’ın kendinden önceki şeriatları neshettiği görüşüne katılmazlar. Meselâ Süleyman Ateş, Kur’an’ın kendinden önceki şeriatları nesh değil, tasdik edici olarak indirildiği noktasında Şehristânî’nin görüşüne benzer görüşler ileri sürmekte ve şöyle demektedir: “...Büyük âlim Ebû Müslim İsfahânî de Kur’an’da nesh olmadığını söylemiş, daha sonra zamanımız alimlerinden Ahmed Emin de bu görüşü ispatlamağa çalışmıştır. Onlara göre bu âyette kastedilen nesh, Kur’an’ın kendi kendisini neshi değil, daha önceki Kitâbları neshedip hükümsüz bırakması demektir. Tabii bu görüşü de Kur’an’ın ruhuna terstir. Çünkü Kur’an, kendisinin: ‘kendinden öncekini tasdik edici olarak’ geldiğini bildirmektedir. O kitâblarının hükümlerini kaldırmak için değil, yerleştirmek için gelmiş olan Kur’an, onları hükümsüz bırakmaz. İlâhî Kitapların hepsi insanları aynı prensiplerde birleştirmek, dost yapmak için gelmiştir. Ama insanların egoizmi, onları yanlış yorumlayarak toplulukları birbirine düşman etmiştir...” (Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* [İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988], I, 217-18). Talip Özdeş de İsfahânî’nin Kur’an’ın kendi bünyesinde nesh olmadığını söylediği halde, Kur’an’ın geçmiş şeriatları neshetmiş olduğunu kabul etmesinin vahiy hadisesini Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar gelen süreç içerisinde bölünmez bir bütün olarak kabul edildiğinde mantık olarak tutarlı bir zemine oturmamakla tenkit etmektedir. O da Kur’an’ın kendinden önceki kitapları tasdik etmesini söz konusu kitapların kaynağının ilâhî vahiy olmasıyla ve Hz. Âdem’den beri gelen dinin değişmeyen aslı ve özyle ilgili olduğunu düşünmektedir (Talip Özdeş, “Vahiy-Olgu İlişkisi Açısından Nesh’e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâmî Araştırmalar*, 14/1 [2001]: 42).

51 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 125.

Aslında Şehristânî'nin Kur'an'ın önceki kitapları neshedip onları hükümsüz bıraktığı şeklindeki bir nesh anlayışını reddederken ortaya koyduğu gerekçeler ile neshin aklen câiz olduğunu ve Kur'an'ın önceki kitapları nesh ettiğini söyleyenlerin ortaya koyduğu gerekçeler özü itibarıyla aynı olmakla birlikte, sonuçları açısından farklılık arz etmektedir. Şöyle ki: Şehristânî vahyi/dini Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar kesintisiz bir şekilde devam eden, hep daha iyiye ve daha mükemmele doğru ilerleyen, sonra gelen şeriatın önce gelen şeriatın her yönüyle daha ileride olduğu, şeriatların, tedricî olarak bir ilerleme olmaksızın ilk baştaki şekliyle kalmaları durumunda, akıllarda bir donuklaşma meydana geleceği kanaatindedir.⁵² Neshin mevcudiyetini kabul edenler ise şeriatların maksadının insanların maslahatlarını gözetmek olduğunu, maslahatların ise zamana ve mekâna göre farklılık arz ettiğini; Allah, kullarının maslahatını en iyi bilen olduğu için, hükümlerin de zamana göre değişmesinin normal olduğunu söylemektedir.⁵³ Dolayısıyla her iki taraf da bir değişimin (tebdil) varlığını kabul etmekle birlikte, Şehristânî bunun "ikmal" anlamında bir değişim olduğunu ifade etmekte, neshin mevcudiyetini kabul edenler ise bunun ref' ve ilga anlamında bir değişim olduğunu söylemektedir. Tekrar ifade edecek olursak, Kur'an'da neshin varlığını kabul edenler "nesh" kelimesine "ref', ilga ve iptal" anlamları verirken, Şehristânî "ikmal" anlamı vermektedir.

Kanaatimizce Şehristânî'nin, "Nesh, ilga ve iptal değil, ikmaldır" şeklinde özetlenebilecek olan nesh anlayışında adına ister nesh ister ikmal denilsin, gerçek olan, kendisinin de kabul ettiği gibi, bir "tebdil" in söz konusu olduğudur. Diğer bir ifadeyle, adına ister nesh, ister ikmal veya başka bir şey denilsin, arada bazı anlam farklılıkları bulunmakla birlikte, sonuç aynı olmaktadır. Zira Kur'an'ın önceki şeriatları neshettiğini söyleyenler de vahyin Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar devam eden bir süreç olduğunu inkâr etmemektedirler. Nitekim Şehristânî'nin aşağıdaki ifadeleri de ikmal anlamında "tebdil" i destekler mahiyettedir:

Kur'an'da nesh, tebdil, mahv, isbat, nakil ve tahvil kabul eden âyetler olduğu gibi –ki bunlar müste'nef hükümlerendir–, bunları kabul etmeyen âyetler de vardır ki bunlar da mefruğ hükümlerendir. İnsan, değiştirildiği takdirde fonksiyonlarını yitireceği aslı uzuvlara ve organlara sahip olduğu gibi değiştirildiği takdirde fonksiyonlarından bir şey kaybetmeyeceği bazı aza ve organlara da sahiptir. Aynı şekilde Kur'an'da da asla

52 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 506.

53 Özdeş, "Vahiy-Olgu İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 42.

değişim ve dönüşüme uğramayan, değiştiğinde hayatî fonksiyonlarını yitireceği Kitab'ın aslı ve anası olan kemale ermiş/tamamlanmış muhkem/mefruğ âyetler olduğu gibi, fûrûa ait, değişim ve dönüşüme açık, henüz tamamlanmamış ve kemal yolunda olan müste'nef/müteşâbih âyetler de bulunmaktadır.⁵⁴

Şehristânî'ye göre şeriatların en şerefli ve sonuncusu olan İslâm, bina için temel, şekil için cevher mesabesindeki dinin asılları olan değişmez hükümler içerdiği gibi –ki bunlar kitabın anası (ümmü'l-kitâb) olan muhkem âyetlerdir– ağaç için dal, cevher için ise şekil mesabesindeki dinin fûrûu olan ve değişime açık hükümleri de içermektedir ki bunlar da Allah'ın dilediğini imha ettiği, dilediğini sabit kıldığı müteşâbih âyetlerdir.

Şehristânî'nin yukarıda zikri geçen mefruğ-müste'nef ayırımına göre Allah'ın genel olarak varlık âlemine ve insanların fiillerine ilişkin iki ayrı âlem ve iki ayrı ilâhî hüküm söz konusudur. Buna göre mefruğ tamamlanmış, özünde noksanı olmayan, ayıp ve kusurdan münezze, kemal noktasına ulaşmış âlem ve bu âlemlle ilgili kesinleşmiş dinin asılları olan sabit ve değişmez nitelikli ilâhî hükümleri ifade etmektedir. Mefruğ âlemlde ve hükümlde değişme söz konusu değildir. Müste'nef âlem ve hüküm ise henüz kemale ermemiş, kemal derecesine nispetle özünde nâkıs olan, kesinleşmemiş ve son şeklini almamış hükümlerdir. Bu yüzden müste'nef âleme ilişkin ilâhî hükümler müste'nef kapsamında olup değişebilir niteliktedir.⁵⁵ Şehristânî'nin sözünü ettiği tekmil (olgunlaşma/mükemmelleşme) anlamındaki nesh/tebdil de bu türden âyetlerde câri olmaktadır.

54 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 508.

55 Şehristânî mefruğ ve müste'nef kavramlarının Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer arasında geçen şu muhavere alınıldığını nakleder: “Bir defasında Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer kader hakkında hararetli bir tartışmaya tutuşmuşlardı. Sesleri o derece yükselmişti ki o esnada hücre-i saadetlerinde bulunan Hz. Peygamber'e kadar ulaştı. Hücre-i saadetlerinden çıkan Hz. Peygamber onlara ne hakkında tartıştıklarını sordu. Hz. Peygamber kader hakkında konuştuklarını söyleyen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e ‘Siz Allah'ın yarısını ateşten yarısını buzdan yarattığı, ateşin buzu eritmediği, buzun ise ateşi söndürmediği, ateş ve buzu bir arada cem eden Allah'ın şanı ne yücedir’ diye tesbih edip duran bir melek hakkında mı konuşuyorsunuz?’ demesi üzerine Hz. Ömer kalktı, Rasûlullâh'ın yanına oturdu ve şöyle dedi: ‘Biz yeni başlanan (emrun mübtede, diğer bir rivayette el-emru unuf) bir iş mi yapıyoruz, yoksa bu âlemlle ilgili kararı verilip kesinleşmiş (emrun mefruğ) bir iş mi yapıyoruz?’ Hz. Peygamber: ‘Biz bu âlemlle ilgili kararı verilip kesinleşmiş (emrun mefruğ) bir iş yapıyoruz’ deyince Hz. Ömer, ‘Eğer kararı verilip kesinleşmiş, hakkında hükmü verilmiş bir işi yapıyorsak o zaman amel niye var ki?’ demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘Ey Ömer! Amel edin! Zira her şey ne için yaratılmışsa ona kolaylaştırılmaktadır’” buyurmuştur. Bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 54.

Şehristânî'nin Ehl-i beyt'in bilgisine sahip olan bir şahıstan öğrendiğini söylediği mefruğ ve müste'nef şeklindeki bu ayrımı, nesh tartışmaları bağlamında ismi sıkça zikredilen İmâmîyye Şiası'nın bedâ⁵⁶ nazariyesinde ele alınan Allah'ın iki tür ilmi bulunduğu ve Allah katında bütün işlerin "umûr-ı mahtûme" ve "umûr-ı mevkûfe" olmak üzere ikiye ayrıldığı şeklindeki düşünceyle yakından alakalıdır. Temelde imâmet konusuyla ilgili olan ve Şii-İmâmî âlimler arasında da birçok ihtilâfa yol açan bedâ nazariyesiyle ilgili olarak Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen bir rivayette Allah katında bütün işlerin "umûr-ı mahtûme" ve "umûr-ı mevkûfe" olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Bu ayrıma göre "umûr-ı mahtûme", kesinleşmiş olan ve değişime kapalı bulunan işlerle, "umûr-ı mevkûfe" ise ilâhî irade ve meşietin muktezâsınca değişime açık olan işlerle ilgilidir. Bu nitelime Allah'ın iki tür ilmi bulunduğu düşüncesiyle de yakından alakalıdır. Şia'nın temel hadis ve tefsir kaynaklarındaki bir dizi rivayete göre Allah'ın iki tür ilmi vardır. Bunlardan ilki, kendi zâtına mahsus olan "ilm-i meknûn" ve/veya "ilm-i mahzûn"dur. Bedâ Kur'an'da "ümmül-kitâb" diye ifade edilen bu ilmin kapsamında gerçekleşmektedir. İlâhî ilmin ikinci türüne gelince: Melekler, peygamberler ve vasilerin/velilerin de muttali olduğu ilim (ilm-i mahtûm) bedâyâ, diğer bir ifadeyle değişime kapalıdır. Bu ikili ayrıma paralel olarak Şii âlimler Allah katında iki kader/takdir levhası bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki Levh-i mahfûz'dur. Bu levhada yazılı olanlar kesin ve değişmez niteliktedir. İkincisi ise mahv ve isbat levhasıdır. Aslında bedâ Allah'ın mahv ve isbat levhalarında kayıtlı olan bir sırrı izhar etmesidir. "Allah dilediğini silip yok eder, dilediğini sabit kılar. Ana kitap (kayıt) O'nun katındadır"⁵⁷ mealindeki âyette anlatılan husus da budur.⁵⁸

56 "Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi" mânalarına gelen bedâ, terim olarak "Allah'ın belirli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" şeklinde tarif edilmiştir. Özetle Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişimin meydana gelebileceğini ifade eden bedâ telakkisi ilk olarak Şii çevrelerde ortaya çıkmıştır. Bk. Avni İlhan, "Bedâ", *DİA*, V, 290.

57 er-Ra'd 13/39.

58 Bk. Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", s. 32-33. Allah'ın iki tür ilmi bulunduğu düşüncesiyle ilgili benzer görüşlere Said Nursi de dikkat çekmektedir. Her ne kadar âyetin metnini vermese de onun açıklamalarının Ra'd sûresinin 39. âyetinin (Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitapların anası O'nun yanındadır) mealî tefsirini çağırıştırdığı görülmektedir. Said Nursi burada zamanın hakikatini oluşturan ve Allah'ın imkânlar dünyasındaki icraatını gösteren Levh-i Mahv ve İsbat'a dikkat çekmektedir. "Levh-i Mahv u İsbat, sabit ve daim olan Levh-i Mahfûz-u Azam'ın daire-i mümkinatta, yani mevt ve hayata, vücut ve fenaya daima mazhar olan eşyada mütebeddil bir defteri ve yazar-bozar bir tahtasıdır ki hakikat-ı zaman odur. Evet, her şeyin bir hakikati olduğu gibi, zaman dediğimiz, kâinatta cereyan eden bir nehr-i azimin hakikati dahi Levh-i Mahv u İsbat'taki kitabet-i Kudret'in sahifesi ve mürekkebi hükmündedir." Bk. Albayrak, "Elmalı Muhammed Hamdi Yazır ve Bediüzzaman Said Nursi'nin Nesh Konusuna Yaklaşımı", s. 38.

Şehristânî'nin diğer bir ayrımına göre ise âyetler “kavlî emrî” ve “fiilî halkî” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

Kavlî âyetler bir hükmün kaldırılması ve yerine başa bir hükmün vaz edilmesi veya neshin tarifinde zikredildiği üzere “hükmün müddetinin sona erdiğini açıklamak” şeklinde ruhların ve akılların ilim ve amelde en mükemmel seviyeye ulaşmaları için kendisinde neshin câri olduğu âyetlerdir. Böylece sevap ve güzel karşılık bakımından ulaşabileceği en son dereceye ulaşır. Şeriatların bazısı bazısını nesheder ve sonradan gelen şeriat önceki şeriatı daha mükemmele, tadrîcî olarak zayıftan güçlüye ve alçaktan yükseğe çıkarır. Şayet o şeriatlar (tadrîcî olarak bir mükemmelleşmeye gitmeyip) tek bir hal ve tek bir usul üzere kalmış olsalardı bu durumda ruhlar/ nefisler ve akıllar da bir gelişme göstermez ve tek bir hal üzere kalırlardı. Neshedilen hiçbir şeriat yoktur ki kendisinden sonra gelen şeriat dünyada fayda ve uygulanabilirlik açısından daha iyi, âhirette de sevap ve mükâfat açısından daha fazla olmasın. Bir şeriatın içinde de bazı hükümler bazıları neshetmektedir. Aynı şekilde burada da nesh bir hükmün başka bir hükümle mükemmelleştirilmesi ve tadrîcî olarak bir mertebeden diğer bir mertebeye geçiş demektir.⁵⁹

İkinci gruptaki “fiilî halkî” âyetler ise risâlet kaynağı olan peygamberlerdir. Şehristânî'ye göre peygamberlerden her biri birer “fiilî halkî” âyettir. Şehristânî, şeriatların ve Kur'an âyetlerinin birbirini neshettiği/kemale erdirdiği gibi peygamberlerin de birbirlerini nesh ettiğini iddia etmektedir.⁶⁰ Ona göre “fiilî halkî” âyetin neshedilmesi demek, peygamber olan şahıslardan her birinin kendinden daha mükemmel ve ileride olan bir topluma kendinden daha mükemmel başka bir kişiyi⁶¹ (peygamber) bırakarak Allah'ın izniyle ölmesi demektir:

59 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 508.

60 Benzer bir anlayış Şii müfessirlerden Tabâtabâî'de de mevcuttur: “Allah'ın peygamberleri ve velileri de söz ve fiil olarak Allah'a davet ettikleri için âyettirler. Örneğin, bir peygamber vefat edip yerine bir başka peygamber gönderildiğinde –ki onlar Allah'ın birer âyeti konumundadır– biri diğerini neshetmiş olur. Bu durum tabiat kanununun hayat, ölüm, rızık ve ecel gibi ilkelerinin bir gereğidir. Aynı şekilde kullar açısından faydalı olan unsurların çağların değişmesiyle değişim göstermesi ve fertlerin tekâmülü de bunu kaçınılmaz kılar. Bir dinî hüküm, diğer bir dinî hükmü neshetse, yürürlükten kaldırsa, her ikisi de din için fayda sayılacak unsurları kapsıyordu. Bu, hükümlerden her birinin yürürlükte olduğu döneme nispetle daha elverişli, daha uygundur ve müminlerin durumlarına daha yatkındır” (Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân* [Beyrut: Müessesetü'l-âlemî li'l-matbûât, 1417/1997], I, 249).

61 İsmâîlî müelliflerden Ca'fer b. Mansûr el-Yemen de “Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman...” (en-Nahl 16/101) âyetini “yani bir imamın yerine diğer

Bu risâlet madenlerin en hayırlısı ve en mükemmeline ulaşınca son bulur ve bütün şeriatlar kendisinden daha mükemmel ve faziletlisiyle neshedilir. Bu, insanın yaratılışında izlenen yöntemle benzetilmektedir. İnsan önce “sülâle”den başladı sonra “nutfe”, sonra “alaka”, sonra “mudga”, sonra “ızâm” oldu, sonra da kemiklere etleri giydirildi. Onlardan her bir merteye bir öncekini nesh etti. Ancak bu iptal ve imha anlamında bir nesh değil aksine mükemmelleştirme (tekmil) ve tamama erdirmeye anlamında bir nesh-dir.⁶² Aynı şekilde şeriatlar da insanlığın babası Âdem ile başladı. Onun hükmü yaratılıştaki “sülâle” hükmü gibidir. Nebilerin şeyhi Nuh ikinci mertebedir ki onun hükmü “nutfe” hükmüdür. Allah'ın dostu İbrâhim'in hükmü ise “alaka” hükmüdür. Kelîmullah Mûsâ dördüncü tabakadır ki o “mudga” hükmündedir. Allah'ın kelimesi İsâ ise “ızâm” (kemik) hükmündedir. Habîbullah Mustafa altıncı ve son tabakadır ki onun hükmü de kemiğe et giydirmeye hükmüdür.⁶³

Şehristânî'nin Bazı Âyetler Üzerindeki Nesh İddialarına Pratik Yaklaşımı

Şehristânî yukarıda teorik düzlemde tartıştığı nesh meselesine yeri geldikçe mensuh olduğu iddia edilen âyetlerin tefsirinde de yer vermektedir. Kur'an âyetlerinde asıl olanın muhkemlik olduğunu, âyetlerin mensuh olmadığına dair en ufak bir ipucu olması halinde kesinlikle neshe meyledilmemesi ve her bir âyetin muhkem kabul edilerek aralarının cemedilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Şehristânî çoğu zaman neshin vâki olduğu iddia edilen âyetlerde neshten söz etmeyi gerektirecek gerçek bir teâruzun bulunmadığını, müfessirlerin çoğunun ihtilâflı gibi görünen iki âyetin arasını cemetme noktasında ortaya çıkan kendi kusurlu anlayışlarını örtbas etmek için kolay yola başvurup âyetin mensuh olduğunu ifade edip o konuda nüzûl sebepleri zikrettiklerini iddia etmektedir.⁶⁴ Ona göre birbiriyle çelişir gibi görünen âyetlerin tefsirinde neshe başvurmak, akıl için konuyu nesh ile izahtan başka bir yol kalmadığında ve âyetlerin arasının cemedilmesi mümkün olmadığında başvurulması gereken son çare olmalıdır. Nitekim “İçinizden hanımlarını geride bırakarak ölüme yaklaşanlar, karılarının senesine kadar evden çıka-

bir imamı getirdiğimizde” şeklinde tevîl etmektedir (*Kitâbü'l-Keşf*, haz. Mustafa Gâlib [Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1404/1984], s. 121).

62 Toby Mayer bu nesh tasavvurunun izlerinin ve onun Mü'minûn sûresi 14. âyette bahsi geçen ceninin gelişim modelinde oynadığı rolün, Şehristânî öncesi Fâtımî-İsmâîlî öğretilerde bulunduğunu iddia etmektedir. Bk. Mayer, “Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları”, s. 121.

63 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 508.

64 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, II, 929.

rılmaksızın bakılması için bir mal vasiyet ederler. Bunun üzerine kendileri çıkarlarsa, kendi haklarında yaptıkları meşru bir hareketten dolayı size bir sorumluluk yoktur. Allah, çok güçlüdür, hikmet sahibidir”⁶⁵ âyetinin tefsirinde bu görüşünü açıkça ortaya koymuştur. Kaynaklarda Hz. Osman, İbn Abbas ve İkrime’den gelen rivayetlerde bu âyetin yine aynı sûredeki “İçinizden ölüp de geride kadın bırakanların eşleri, dört ay on gün beklemelidir. Bu süreyi bitirdikten sonra artık kendi haklarında meşru olarak tercih edecekleri hareketten size bir sorumluluk yoktur. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır”⁶⁶ âyetiyle neshedildiği ifade edilmiştir. Mücâhid ise iddet müddetini dört ay on gün kabul ederek geri kalan günleri ruhsat olarak değerlendirmekte ve âyette nesih olmadığını ifade etmektedir.⁶⁷

Şehristânî’ye göre bu âyet muhkemdir. İsfahânî’nin de âyetin mensuh olmadığını kabul ettiğini düşünen Şehristânî, âyetin mânasının “Ölen eşler hanımlarının bir seneye kadar evden çıkamaları durumunda geçinmelerini sağlamayı vasiyet ederler” şeklinde anlaşılması gerektiğini, şayet hanımlar âyette belirtilen dört ay on gün olan iddet süresini doldurduktan sonra bir sene dolmadan kendi istekleriyle ölen kocalarının evinden çıkarlarsa onlara bir mal bırakma zorunluluğunun olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre ölen kişilerin geride kalan eşlerine mal vasiyet etmesi (mut’a) bir yıla kadar sözlerinde durma karşılığındadır. Şayet sözlerinde dururlarsa vasiyet edilen mal kendilerininindir. Sözlerinde durmazlar ve evden ayrılırlarsa kendilerine bir mal verilmez. Farz olan dört ay on gün iddet süresinden sonra kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar. Âyetteki “vasiyet” Allah Teâlâ tarafından kadına bir emir değil, bilakis erkekten bir istektir.⁶⁸ İddet âyetinde bir mal vasiyet edilmemesi, vasiyet âyetinde de iddet süresinin zikredilmemesi sebebiyle iki âyeti de olduğu şekliyle muhkem kabul edip ikisinin arasını cemetmeyi mümkün kılmaktadır.⁶⁹

Nesh kavramıyla yakından alakalı diğer bir kavram “âm bir lafızla, kapsadığı fertlerden bir kısmının kastedildiğinin bir delille açıklanması” şeklinde tarif edilen⁷⁰ tahsis kavramıdır. Gerek sahâbe gerekse tâbiîn dönemlerinde mutlakın takyidi, âmmın tahsisi, müphem ve mücmelin beyanı gibi hususlar nesh kapsamında değerlendirilmiş; bu kavramların farklı içerikte kullanıl-

65 el-Bakara 2/240.

66 el-Bakara 2/234.

67 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmîl-Kur’ân*, haz. Ahmed Abdülalim Berdûnî (Kahire: Dârü’l-kitâbi’l-Arabi, 1967), III, 226.

68 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 926.

69 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 929.

70 Ferhat Koca, “Tahsis”, *DİA*, XXXIX, 432.

ması sebebiyle muhtelif âlimlere göre neshedilmiş âyetlerin sayısı da farklılık göstermiş, bazı âyetlerde nesh değil, tahsisin söz konusu olduğunu ileri sürerler mensuhların sayısını azaltırken, karşı görüş sahipleri tahsis şekillerini neshe dahil ederek bu sayıyı arttırmıştır.⁷¹ İmam Şâfiî neshi tahsis, takyid ve istisnadan ayırarak usuldeki klasik anlamına çekmeye çalışmıştır.

Şehristânî de nesh ile tahsisi net bir şekilde birbirinden ayırmakta, mensuh olduğu iddia edilen birçok âyette aslında nesh değil tahsis olduğunu, çünkü nesh ve tahsisin yakın anlamlı iki kelime (mütেকâribeyn) olup nesh lafzına ıtlak olduğunu ifade etmektedir. Örneğin: “Şüphe yok ki, iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiiler; bunlardan her kim Allah’a ve âhiret gününe gerçekten iman eder ve iyi bir amel işlerse, elbette bunların Rab’leri yanında mükâfatları vardır. Onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır”⁷² âyetinin, “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul edilmeyecek ve o, âhirette de hüsrâna uğrayacaktır”⁷³ âyetiyle nesh edildiği görüşünü hatalı bulan ve neshin haberlerde değil hükümlerde câri olacağını belirten Şehristânî, ancak mânanın bu âyetle tahsis edildiğini söylemenin câiz olabileceğini ifade etmektedir.⁷⁴ Yine bazı müfessirlerin “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Siz içinizdekileri açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine de azab eder. Allah her şeye kâdirdir”⁷⁵ âyetinin mensuh olduğuna hükmettiklerini, oysa bunun tahsise daha yakın olduğunu vurgulayan Şehristânî, neshin hükümlerde câri olduğunu, bunun ise ahbâr âyetlerinden olduğunu ve burada neshin vuku bulmadığını belirtmektedir.⁷⁶

Öte yandan birçok kaynakta “Doğu da, batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’(ın rahmeti ve nimeti) boldur. O (her şeyi) bilendir”⁷⁷ âyetinin, “Gerçekten yüzünün gökyüzünde aranıp durduğunu görüyoruz. Artık gönlünü ferah tut, seni hoşnut olacağın bir kibleye yönelteceğiz. Haydi, yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir! Siz de ey insanlar, nerede bulunursanız, yüzünüzü o yana doğru çeviriniz”⁷⁸ âyetiyle nesh edildiği ifade edilmiştir. Şehristânî de bu âyetin daha mükemmeliyle

71 Mensuh âyetlerin sayısı ile ilgili olarak bk. Mustafa Zeyd, *en-Nesh fî'l-Kur’âni'l-Kerim* (Kahire: Dârü'l-vefâ, 1308/1987), I, 402-5; Ali Bakkal, “Kur’an’da Mensûh Âyetlerin Sayısı”, *Harran Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1996): 33-74.

72 el-Bakara 2/62.

73 Âl-i İmrân 3/85.

74 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 388.

75 el-Bakara 2/284.

76 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 452.

77 el-Bakara 2/115.

78 el-Bakara 2/144.

neshedilen ve daha faziletlisiyle değiştirilen ilk hüküm olduğunu, neshin, bir hükmün diğer bir hükümlle tebdili ve bir âyetin diğer bir âyetle tekmili olduğunu ifade etmektedir. Zira Hz. Peygamber, peygamberlerin en faziletlisi olduğundan, onun kıblesi kiblelerin en faziletlisi ve dini de dinlerin en tamamı ve en mükemmelidir.⁷⁹

Yine Şehristânî müfessirlerden bazılarının “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür)”⁸⁰ mealindeki âyetin, “...nefse mukabil nefis...”⁸¹ âyetiyle nesh edildiğini ifade ettiklerini; ancak bunun sahih olmayan bir görüş olduğunu ve âyetin muhkem olduğunu belirtmektedir.⁸²

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, korunanlar üzerine bir borçtur”⁸³ âyeti Nisâ sûresindeki “Allah sizlere, miras taksiminde çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişi payı verilmesini emrediyor”⁸⁴ miras âyetiyle nesh edildiği ifade edilirken,⁸⁵ Şehristânî bu âyetin mensuh olduğunu iddia etmenin Allah’ın koyduğu bir hükmü değiştirmek anlamına geleceğini söyleyerek şöyle demektedir:

Hükümlerin ve neshin yerlerini bilenler dediler ki: Şayet âyet mensuh olsaydı varis olmayan akrabaya vasiyet kesinlikle câiz olmazdı. Mensuh âyetin bazı hükümlerde muhkem olması câiz değildir. Aksine bu âyetin yolu mücmellerin yoludur... Câhiliye’de ve İslâm’ın bidayetinde veraset malın tamamı evlâtlara miras yoluyla, anne-babaya da vasiyet yoluyla gerçekleşiyordu. Miras âyeti nâzil olunca vasiyet “anne-babadan her birine altıda bir...” âyetinde takdir edilene hamlolundu. Bu, İslâm’ın bidayetindeki namaz ve zekât gibidir. Çünkü İslâm’ın bidayetinde namaz ve zekât takdir edilmemişti, sonradan takdir edildi/miktarı belirlendi. Bu nesh değildir. Önceleri anne babaya ve akrabaya vasiyet meşru, yahut bir yükümlülük ve görevdi. Allah Teâlâ anne-baba ve akrabanın paylarını belirleyince takdir yetkisi vasîden Allah Teâlâ’ya geçti. Çünkü bunu kitabında bizâtihi kendisi üstlendi ve âyet muhkem kaldı. Allah Teâlâ âyette “Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse günahı değiştirenedir”⁸⁶ buyurmuşken

79 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 658.

80 el-Bakara 2/178.

81 el-Mâide 5/45.

82 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 741.

83 el-Bakara 2/180.

84 en-Nisâ 4/11.

85 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 746.

86 el-Bakara 2/181.

âyet nasıl mensuh olur. Âyetin mensuh olduğuna hükmetmek Allah'ın âyette buyurduğunu tebdildir/değiştirmedir, günahı da değiştirenedir.⁸⁷

Şehristânî'ye göre Kur'an'da miras âyetinden önce miras hükümlerini belirleyen Kur'ânî bir emir olmadığı için, burada neshten söz etmek imkânsızdır. Zira miras âyeti vasiyetle ilgili âyeti nesh için değil, mirasla alakalı ilk hükmü ortaya koymak için nâzil olmuştur. Şehristânî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre o, vasiyeti ilâhî bir emirle vazedilmiş bir hüküm olarak görmemekte, aksine Câhiliye döneminden kalma “şer'ü men kablenâ” nevinden bir Arap âdeti şeklinde kabul etmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan, daha önce Kur'an'da var olan bir hükmü kaldırıp yerine yeni bir hüküm koyma, yani nesh değil, Kur'an'ın nüzûlünden önce uygulanmakta olan bir Arap âdetinin yerine Kur'ânî bir hüküm ihdas etmektir.

Nesh hususunda en tartışmalı âyetlerden biri de seyf/kıtal âyetleri olarak da bilinen Tevbe sûresinin 5. ve 14. âyetleridir. Birçok müfessir müşriklere karşı yumuşak davranmayı emreden kırk kadar âyetin bu âyetlerle mensuh olduğunu iddia etmiştir; hatta bazı rivayetlere göre bu âyetlerin sayısı 114'e ulaşmaktadır.⁸⁸ Şehristânî ise kıtal âyetleriyle mensuh olduğu iddia edilen söz konusu âyetlerin tamamının muhkem olduğunu ve onlarda bulunan bazı şartların onları muhkemlikten çıkarmayacağını savunmaktadır. Ona göre bu âyetlerde neshin mevcudiyetinden bahsetmek imkânsızdır. O kıtal âyetlerinin hicretin 6. yılında, Hudeybiye Antlaşması'ndan önce nâzil olduğunu, Hz. Peygamber'in hicretten önce savaşmaktan men edildiğini, hicretten sonra da Hudeybiye'ye kadar geçen senelerde genel olarak savunma ve karşılık verme şeklinde savaştığını; ancak kıtal âyetleri nâzil olunca insanlarla “Lâ ilâhe illallah” deyinceye kadar savaşmasının emredildiğini söylemektedir. Müslümanlar'ın Mekke'de az ve zayıf olmasalar da peygamberliğin ilk yıllarında İslâm'a davetle birlikte savaşın da vâcip olacağını; ancak Müslümanlar'ın Mekke döneminde savaşmaya güçlerinin yetmediğini ve Allah'ın kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyeceği için Mekke döneminde savaşmakla emrolunmadıklarını iddia etmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'de 13 sene boyunca dinini diğer bütün dinlere üstün kılmak için hüccetlerle kavli olarak, savaşla da fiili olarak insanları tevhide davet ettiğini ve Allah'a ortaklar koştuktan nehyettiğini, Hz. Peygamber'in tevhide çağrısının fitrata çağrı olduğunu; çünkü bütün fitnelerin fitratı inkâr etmekten kaynaklandığını, bu sebeple de Allah Teâlâ'nın “Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın

87 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, II, 749.

88 Süyûtî, *el-İtkân*, II, 706; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, II, 504-8.

oluncaya kadar onlarla savaşın”⁸⁹ buyurduğunu söyleyen Şehristânî şöyle devam etmektedir:

Küfür yeryüzünden iki şekilden biriyle kalkar. Birincisi Allah’ın birliğine dille davet, hüccet ve burhanı ikamedir ki bu, kavli davettir. İkincisi ise kâfirleri kılıçla helâk etmektir ki bu da fiilî davettir. Bu sebeple Hz. Peygamber tevhide çağrıya kavli olarak başladı ve on üç sene bu şekilde devam etti. Sonra şahsen kâfirlerden uzak olmak için Medine’ye hicret etti; kıtal âyeti nâzil oldu ve Allah yolunda cihad meşru kılındı. Başlangıçta hüküm, Bedir ve Uhud’da olduğu gibi müşriklerden savaşanlarla savaşmaya tahsis edilmişken sonunda Berâe sûresindeki âyette nâzil olduğu gibi onlarla olan anlaşmaların sona ermesinden sonra onlarla savaşmaya genellenmiştir. Bu, nesh değildir. Aksine hükmün tahsisinden sonra genelleştirilmiştir. Başlangıçta şartsız ve rükünsüz, vakitsiz ve zamansız olan diğer ibadet ve muâmelât gibi kolaydan zora doğru bir gidiştir.⁹⁰

Şehristânî, bazılarının “Sizin dininiz size, benim dinim bana”⁹¹ mealindeki âyetin, “Onlarla savaşın. Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin”⁹² mealindeki seyf âyetiyle nesh edildiğini zannettiklerini, ancak onların “Sizin dininiz size, benim dinim bana” âyetinin kâfirlerden sözle uzaklaşmada (teberrî) nihaî nokta, “Onlarla savaşın” âyetinin ise fiilî olarak kâfirlerden uzaklaşmanın başlangıç noktası olduğu gerçeğini kavrayamadıklarını; zira savaşmayı emreden âyetlerin kâfirlere karşı yumuşak davranmayı emreden âyetleri nesh etmediğini, aksine o âyetleri tadrîcî olarak istikrara kavuşturduğunu ve tamamına erdirdiğini ifade etmektedir. Çünkü bir şeyin yapılması önce kavli olarak istenmekte, şayet yerine getirilmezse bu sefer fiilî süreç başlamaktadır.⁹³

Sonuç Yerine

Netice olarak Şehristânî, neshi usulcülerin anladığı klasik anlamından farklı bir şekilde değerlendirmiş, nesh kavramına “tekmil” mânası yükleyerek “şer’î bir hükmün veya şeriatın sonradan gelen şer’î bir hükümlerle veya şeriatla ortadan kaldırılması şeklindeki” yaygın anlayışın aksine, neshi var olan bir şeriatın ve hükmün yürürlükten kaldırılması, yani iptal veya ilga edilmesi değil, aksine var olan bir şeriatın ve hükmün daha iyisi ve faydalısıyla tebdil ve tekmil

89 el-Enfâl 8/39.

90 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 790.

91 el-Kâfirûn 109/6.

92 et-Tevbe 9/14.

93 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, II, 790.

edilerek daima daha ileriye ve daha mükemmele giden tadrîcî bir süreç olarak görmüştür. Ebû Müslim el-İsfahânî de dahil olmak üzere, nesh ile ilgili görüş bildiren âlimlerin tamamı Kur'an'ın kendinden önceki semavî kitapları ve şeriatları tamamen veya kısmen yürürlükten kaldırdığı konusunda hemfikir iken, Şehristânî İslâm'ın önceki şeriatları ilga değil tasdik ettiğini ifade ederek neshi kabul etmemekle meşhur olan İsfahânî'den de daha uç bir noktada yer almıştır.

Şehristânî, Kur'an âyetlerinde asıl olanın muhkemlik olduğunu, âyetlerin mensuh olmadığına dair herhangi bir karine bulunması durumunda hiçbir şekilde neshe meyledilmemesi ve her bir âyetin muhkem kabul edilerek aralarının cemedilmesi gerektiğini ifade etmiş; çoğu zaman neshin vâki olduğu iddia edilen âyetlerde neshten söz etmeyi gerektirecek gerçek bir teâruzun bulunmadığını, müfessirlerin çoğunun ihtilâflı gibi görünen iki âyetin arasını cemetme noktasında ortaya çıkan kendi kusurlu anlayışlarını örtbas etmek için kestirmeden âyetin mensuh olduğunu ifade edip o konuda nüzûl sebepleri zikrettiklerini iddia etmiştir. Birbiriyle çelişik gibi görünen âyetlerin tefsirinde neshe başvurmayı, akıl için konuyu nesh ile izahtan başka bir yol kalmadığında ve âyetlerin arasının cemedilmesi mümkün olmayan durumlarda başvurulması gereken son çare olarak gören Şehristânî, nesh ile tahsisi açıkça birbirinden ayırmış ve mensuh olduğu iddia edilen birçok âyette aslında nesh değil, tahsis olduğunu ifade etmiştir. Bakara sûresindeki yaklaşık on kadar âyet üzerinde yaptığı değerlendirmelerde mensuh olduğu iddia edilen âyetlerde nesh olduğu görüşüne katılmamış, sadece kıblenin değiştirilmesiyle ilgili âyette daha mükemmeli ve daha faziletlisiyle tekmil anlamında bir nesh olduğu kanaatine varmıştır.

Şehristânî'nin Nesh Anlayışı

Nesh konusu Kur'an ilimlerinde üzerinde en fazla tartışmanın yapıldığı bir tefsir usulü meselesidir. Bu konuya önem atfeden müfessirlerden biri de meşhur *el-Milel ve'n-nihal* yazarı Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî'dir (ö. 548/1153). Şehristânî ilim çevrelerinde pek tanınmayan *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbilu'l-ibrâr* adlı tefsirinde nesh konusuna geniş yer vermiş, "nesh" kavramına "tekmil" mânası yükleyerek, yaygın anlayışın aksine, neshi var olan bir şeriatın ve hükmün sonradan gelen şer'î bir hükümlerle yürürlükten kaldırılması, iptal veya ilga edilmesi şeklinde değil, var olan bir şeriatın ve hükmün daha iyisi ve faydalısıyla tebdil ve tekmil edilmesi şeklinde tadrîcî bir süreç olarak görmüştür. Bu makale nesh meselesini, bir dinler tarihi müellifi olarak, dinlerin devamlılığı zâviyesinden ele alan, bu şekilde farklı ve özgün bir bakış açısı sunan Şehristânî'nin nesh anlayışını *Mefâtihu'l-esrâr* isimli tefsiri çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Nesh, Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, tekmil, *el-Milel ve'n-nihal*.
